

Буряад арадай элитэ хүбүүн Б.Д.БАЯРТУЕВАЙ дурасхаалда

ОМОГТОЙ, ОДОТОЙЛ НАНАНАЙНЬ ЗАМ

Түрэл арадайнгаа түүхэдэ, соёл болбосоролдо, эрдэм шэнжэлгэдэ горитойхон хубитаяа оруулаад, огторгойн уудамар ялагар одон мэтэ яларан толорон үнгэршэдэг хүнүүд буряадуудай дунда 100 жэл соо нэгэ дахин түрэдэг лэ байна. Хорин арбан нэгэн эсэгын иимэ элитэ хүбүүд, басагад: Бальжан хатан, Бабжа Барас баатар, Шэлдэй Занги, Эрээхэн абжаа удаган, Гомбожаб Цыбиков, Базар Барадийн, Хоца Намсараев, Дарма Жанаев, Цырен-Дулма Дондокова, Дондок Улзытуев, Бата Баяртуев гэгшэд болоно. Эдэр буряад арадайнгаа нэрэ хүндэн түлөө ахан шадалаараа, бүхы зүрхөөрөө, сэсэн ухаагаараа, найн зангаараа, холын бодолоороо оролдон, гшаа ханаамгай, үнэншэ сэхээр яажа гараа.

Бата Дугаржапович Баяртуев зоной залаада, түрэн түрүүдэ ябатараа, гэгтэ энэ нарага дэлхэйһээ халин ошобо. Энэ хүмнэй буряад зоной бүхы найн шэнжэнүүдые бөөдэ шэнгээн абжа ябаһан хадаа, түрэл арадаа түлөөлһэн эрхим хүн бэлэй. Нананайнгаа түлэг дунда, шэнжэлхы хүдэлмэрийнөө эгээл бодомжотой, амжалта, илаалта туйлаха

үедөө тогтошобо. Би 37 жэл соо Бата Дугаржаповичай танил нүхэр ябааб. «Хүн болохо багаһаа, хүлэг болохо унаганһаа» гэжэ зон дэмы хэлсэдэггүй. Бүри багшанарай дээдэ хургуулийн оюутад ябахандаа, тэрэ найхан сагаан сэдхэлээрээ, урагшаа ханаамгай, үнэншэ сэхэ зангаараа, хүн шэнжээрээ бултанай дундаһаа илгардаг хэн. Манай хүндэтэ багша, профессор Чагдууров Сергей Шагжиевичай байгуулан оюутадай «Байгалай долгинууд» ансамблиин гол хатаршад, дуушад: Бата Баяртуев, Цэдэн Оборов, Болод Бороев гэгшэд хэн. Жэнхэни буряад хэлээ тон найнаар мэдэхэ, мүн арадай түүхэ, уран зохёол, поэзи эрхим мэдэхэ хэн тула, эдэ нүхэднай Шэнэ жэлдэ оюутадай үдэшэнүүдые эмхидхэжэ үнгэрэгдэг бэлэй. Жэл бүри хабартаа болодог байһан оюутадай эрдэмэй - практическа конференцинуудтэ шэнжэлхы удхатай элдхэлнүүдые бэлдэдэ, Бата Баяртуев, Цэдэн Оборов, Базар-Сада Цыденов, Цыдып Цырендоржиев, Даша-Рабдан Дамбаев, Галина Базаржапова-Дашеева, Дондог Бальжинимаев гэгшэд уршадаг хэн. Бата Баяртуевнай Совет Армиин албанда 2 жэл ябажа ерээд, дээдэ хургуулиа дүүргэмсээрээ, түрэл Хэжэнгэ нотагайнгаа хургуулинуудта багшалаа.

1980-яад онуудта Буряадай ниитын эрдэмэй институтта хамта хүдэлжэ байхаданай, олон хүнүүдые үбһэндэ Сэлэнгын аймагай Тохой, Загһата, Жаргалаанта нотагуудта нэгэ хараар албадан эльгээжэрихидэг байгаа. Үбһэндэ ябахандаа, Бата ходо зугаатай, шогтой, нүхэдэйнгөө урма зориг бадаруулжа

ябаа. Бага нананһаань хүдөөгэй ажалда хүдэржэһэн тула, Бата «бэрхэ үбһэтһэн» гэгһэн нэрэ зэргэдэ хүртэдэг хэн. Дууша хүнэй гоё хоолой хажалдан хагад дуунуудые дуулаха, илангаяа Шэлдэй Зангийн дуулаһан дуунда дуратай бэлэй:

Хүхэ номин хаадагни
Хүбшын шэмэг болобо.
Хүйхэр баахан Шэлдэй Занги
Хүнэй газарта хосорбо.
Хоёр хара нюдэмни
Харанан зандаа хэбтэхэл,
Хори буряад нотагаа
Харинан шэнги ханахаб.

1990-ээд онуудта Бата Дугаржапович Бүгдэ буряадуудай үндэһэн соёлой (ВАРК) вице-президентын тушаалда ябахандаа, «Дүрбэн бэрхэ» гэжэ теле-дамжуулга Захааминай буряадуудай дунда кинодо буулгаһаа, телевидениин диктор, поэт Зэгбэ Гомбожабайтай хамта нотагтамнай ерээ хэн. Тиэхэдэ Бата аймагай архив болон библиотекэнүүдтэ хонгоодор угсаатанай түүхээр хонирхожо ябаа, һүүлдэнь 2000 оной зун Ахын аймагай Орлик тосхондо хонгоодорнуудай уулзалгада удхатай элдхэл хэжэ, нотагай зондо магтуулаа бэлэй.

Буряадай эрдэм шэнжэлгын институтта хүдэлхэ үедөө, Бата Дугаржапович Буряадай элитэ эрдэмтэн боложо тодороо. 1987 ондо тэрэ эрдэмэй кандидат нэрэ зэргэ «Хубисхалай урда үедэ Панчатантрын хүгжэһэн шалтагаан ба байгуулга» гэгһэн темээр, 2001 ондо эрдэмэй докторой нэрэ зэргэ «Буряад-монголшуудай уран зохёолой аман үгын эшэ үндэһэн» гэгһэн темээр хамгаалаа. Арадай аман зохёолой, буряад литературынын түүхэ болон теори, монгол туургата арадуудай түүхэ болон хизаар орон шэнжэлэлгэ, буряадуудай хараа

бодол, бөөгэй болон буддын шажан шэнжэлхэ тусэбүүдые табяад байгаа. Энэнь сооһоонь монголшуудай заншалта хубсаһан тухай «Торгон зам» гэгһэн уласхоорондын фестиваль эмхидхэжэ үрдэ.

Бата Баяртуевай үхибүүдтэ зориулжа зохёонон «Чебурашка» гэгһэн дууниин үшөө олон жэлүүдтэ хүүгэдэй сэсэр-лигүүдтэ, хургуулинуудта эдэлжэл байха:

Эдирхэг нананайм
Эжэлхэн нүхэдүүд
Энээлдэн сугларыг
Ёохортоо:
Чебу-чебу-чебурашка
Тоомгүйхэн Шандаган,
Томо бүүдүүн Баахалдай
Томоотойхон Винни-пух.

Бата Дугаржапович өөрингөө ажабайдалда ушарһан бэрхшээлнүүдые дабан гараа, хүдэлхэн лэ ажалдаа аша үрэтэйгөөр хүдэлжэ, ехэ амжалтануудые туйлаа. Сагаан сэдхэлээрээ, сэсэн мэргэн ухаагаараа, уран хурса үгэ-нүүдээрээ түрэл арадайнгаа түүхэдэ мүнхэрөө.

Нэгтэ поэт Даша Дамбаевай «Эрьежэ Хэжэнгээ ерээлби» гэгһэн шүлэгые дуунай аялгада оруулаад, нүхэдтөө дуулаа хэн:

Эдлинхэн Буряадайм зүрхэн юм гээд,
Эрьежэ Хэжэнгээ ерээлби.
Энхэдэ суурхан алдаршаһан
Энжэтэйл нангин нотаг юм байн.
Уужамхан Буряадайм зүрхэн юм гээд,
Уяржа Хэжэнгээ ерээлби.
Уластаа суурхан алдаршаһан
Уулзаатайл нангин нотаг юм байн.

С.БАБУЕВ,
буряад хэлэ шэнжэлэгшэ.

ВАРК-ын президент Бата нүхэрэйнгөө мүнхэ дурасхаалда

БҮРГЭД ХҮСЭЛ

Эдлин добын энгэрһээ
 Эмниг морин инсагаална.
 Хонгор эзээс үгылжэ,
 Холые шэртэн хүлгэнэ.

Ара газартаа урһаһан
 Аса бүхэтэй алтаргана,
 Уян шэлбээ гунхуулан,
 Чин замдаш үдэшэбэ.

Буурал эхэ газарнай
 Бурдаһалжа гашуудаа.
 Хүрьһэн дээрэ тэнжээһэн
 Хэжэнгэнай унтуулаа.

Амин халуун нотагуудай
 Арад түмэн гуниглаа.
 Ага, Эрхүү можонуудай
 Ариун тугууд хумигдаа.

Хүсэл түгэс зоригшини
 Хүсэн түргэн залин гү.
 Баяр, тэмсэл харгышини
 Бата нэрынш һүдэнь гү.

Хэшэг ехэ габыашини
 Хэжэнгын эхин Хөөрхэхөө.

Баян угта гарбалшини
 Баяртын абын буусаһаа!

Мүнгэн гэрэл эрдэмшини
 Мүнхэ замбин үршөөлһөө.
 Үндэр соёл эрдэмниш
 Үндэһэн арадайш түүхэхээ.

Яһатан бүхэнэй хүлгэһэн
 Янзын соохор дэлхэйдэ,
 Төөрингүйгөөр гулһаһан
 Түрэл уладаа дэмжээлши.

Арадай аман зохёолой
 Алтан абдар шэнжэлжэ,
 Түрэл буряад хэлэндэ
 Түшэг тулга бэлэйлши.

Угай соёл мандуулхын
 Урдын заншал хэргэжэ,
 «Торгон замай» угалзын
 Тайбан дэнзэ болоолши.

Эртын буряад мүргэлэй
 Энхэ хэргэ заһалсааш.
 Хүхэ тэнгэрийн үргэлэй
 Хүндэн хадаг барилсааш.

Буддын нангин суртаалай
 Буянай бүмбэ булалсааш,
 хүнөөгдэһэн дасануудай
 хэргээлгэдэ ябалсааш.

Гүрэн түрэ Буряадайм
 Гулган һууһан дайдые,
 Гурбан газар хубаһан
 Гушаад оной адууе

Нэгэн дуугаар хэлсэжэ,
 Нэгэдхэжэ зонхилхо
 Нармай үндэр хүсэлдэ
 Найдан ябаһан заяатайш.

Һаруул хүсэл буйлуулха
 һонор сэдхэлшэ заирба,
 Гашуун уйдхар хайлуулха
 Халуун үгэш холодобо.

Одон хурсаар ялалзаад,
 Ошото нананш үнгэрбэ,
 Сахилгаандал миралзаад,
 Солото нэрэш мүнхэрбэ.

Элэжэ сайһан сэргэдэш
 Эльгээдэжэ буугаалди,

Дамдинсүрэн ДОРЖОУТАПОВ

найхан түрэ хүндэдэш
 һүүлшынхией һуугаалди.

Сэнэг дүүрэн хайраа
 Сэдхэн мандаа үршөөрэй.
 Буряад уужам дайдаа
 Бусажа хэзээш эрьеэрэй.

Баатар гэгһэн солье
 Бабжын нэрээр сэгнэе.
 Баатар хэһэн ажалые
 Батын хэрэгээр хэмжэе.

Баярта абын бууса - Дээдэ Хэжэнгын Хөөрхэ нотагай олон тоото буусануудай нэгэн. Хүсөөтэ гэжэ ехэшгэ талмайн зүүн урда, Хэжэнгэ горхойной уртээ, Жэмэгэр горхойной агагта оршоно.

Багша, Социалис Ажалай Герой Цогто Номтоевой бууса, Соолготодо дүтэхэнэ. 2006 оной январин 31.

Буряад орон соо ба бэшшье нотагуудаар «Дүхэриг» сэтгүүл уншадаг зондо, буряад арадай түүхээр хонирходог хүнүүдэй анхаралда Бата Дугаржапович БАЯРТУЕВАЙ харбалжа (родословная) дурадхая. Энэ харбалжа Батын эсэгын угаар бэшгэдэнхэй. «Хөөрхэ нотагай хуряангы түүхэ» гэжэ Пунцэг Бадандоржийн бэлдэжэ гаргаһан номһоо абтаба. Автортай хөөрэдэжэ лабланхай.

Батаманай амиды мэндэ ябахандаа, Хэжэнгын эхин Хөөрхэ нотагаһаа гарбалтайб гэжэ омогорходог байгаа. Ехэ найхан, нангин сээр газар, уг ехэ һүдэдтэй, эндэһээ түрэл арадтаа түшэг, тунһатай, габыятай зон урган гарана гэжэ тобшолдог хэн.

ДАМДИНСҮРЭН.
2006 оной февраль.

